

**Uitgave van de Vereniging
"Jacob Honig Jsz. Jr."
Honig Breethuis
Lagedijk 80 Zaandijk**

VOOR GROOTBRITTANJE'S KUNSTVERMOGEN
ONS NEERLAND NIET WIL ONDERDOEN
WELK EEN PAPIERSCHAT! DIE DE PROEVEN
VAN VREEMDE KUNST RUIM EVENAART;
WAARBIJ DE AANSCHOUWERS GAARNE TOEVEN,
WAAROP ONS OOG MET VREUGDE STAART.

EEN KOOL, EEN HONIG,
SCHEPPEN WERKEN,
MET STOLP EN LUGT
EN VAN DER LEY.

ZOO TOONT GE, O ZAAAN! LANGS UWE STROOMEN,
DIE VLIJT EN WELVAART MILD BEZOOMEN,
HOE SNEL DER KUNSTEN VOORTGANG ZIJ!

(uit: Willem Anthonie Ockerse: Tweede Zang:
Bezigtiging van de Voortbrengselen der Volksvlijt)

*Zinneprent op de papiermakerij met het opschrift "IEDER VOGEL PRYST
ZYN NEST" [Zaanlandia Illustrata nr. 281, GAZ 12.0576]*

Van Vreyheit & Fine Fyn tot Royaal Post-Velyn:

DE ZAANDIJKER PAPIERFABRIKEURS JAN KOOL & COMP.

Naast de families Honig, Breet en Van der Ley nam het geslacht Kool een belangrijke plaats in onder de Zaandijker witpapierfabrikeurs. Op de "Tweede Openbare Tentoonstelling der Voortbrengselen van de Hollandsche Nationale Vlijt" te Amsterdam in 1809 werd de firma JAN KOOL en COMP., *Papier-Fabriekeurs te Koog aan de Zaan voor de ingezonden 'Diverse soorten van Velin- en Plaatdruk-papier' in de Achtste afdeeling: Papier door den Minister, op voordragt van bovengenoemde Commissie, van 's Konings wege, de Zilveren Eereprijs toegekend. Boven anderen muntten uit Groot- Atlas en Roijale Teeken-papieren, alsmede het Velin in soorten van J. KOOL en Comp..*

Nabij kwamen de Olifants- en Velin- Schrijf- en Teekenpapieren van C. en J. HONIG BREET, en die in verschillende soorten van J. HONIG en Zoon, J.C. en A. VAN DER LEY, alle te Zaandijk, en VAN KEMPEN en Comp. te Boxtel. Gelijk ook de verbeeterde Bloempapieren van STOLP en LUGT te Westzaan, eervolle vermelding verdienen. Aldus het in druk verschenen pamflet, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag onder Pamfletnr. 23457, waaraan ook nevenstaande lofzang is ontleend.

De firma C. & J. HONIG BREET verkreeg de eervolle vermelding voor de ingezonden 'Riem best Olifants-Velin-Teekenpapier' en 'Twee dito best Velin-Schrijfpapier'. Overigens bewaart de Stichting Archief Honig(h) in haar Papiercollectie [GAZ] een voorbeeld van geveergeerd papier van J. Kool & Comp., waarop het wapen van het Koninkrijk Holland prijkt en de initialen LN (Lodewijk Napoleon).

DE ZWARTE BONSEM J. KOOL & COMP (1774-1837)

De Zwarte Bonsem uit 1647 stond op het erf waar in 1914 de Christelijke School aan de Stationsstraat in Koog aan de Zaan verrees. Oorspronkelijk was de molen in gebruik als volmolen. Het gebruik van urine in de volnijverheid veroorzaakte een enorme stank, wat de naam van Bonsem (bunsing) verklaart. Op 11 januari 1674 werd de molen gekocht door Pieter Gerritsz. Van der Ley om in te richten voor de witpapierfabrikage.

Een eeuw later, op 1 maart 1774 werd de molen geveild. Jan Aggesz. Kool (1742-1816), Gerrit Caescoper Honigzoon en Claas Gerritsz. Honig werden voor f 17.480 gezamenlijk eigenaar van de molen met drie kuipen, met bijbehorend land, 27 paar vormen en een voorraad lompen.

Aquarel papiermolen de Zwarte Bonsem
[Zaanlandia Illustrata nr. 867; GAZ 12.0046]

Aquarel papiermolen de Zwarte Bonsem
[Zaanlandia Illustrata nr. 866; GAZ 12.0054]

Daarmee ging de firma Jan Kool & Comp. van start.

Gerrit Caescoper Honigzoon (1718-1778), was een zoon van de papierfabriekier Cornelis Jacobsz. Honig, de bouwheer van het Honig Breethuis. Volgens de overlevering zou het bekende tuinbeeldje deze compagnon van Jan Kool voorstellen. Claas Gerritz. Honig (1745-1813), de tweede compagnon, was een zoon van deze Gerrit Caescoper Honigzoon. In 1778 koopt Jan Aggesz. Kool zijn compagnon Claas Gerritsz. Honig uit.

Kool was een vurig patriot. In 1795 fabriceerde hij een grote hoeveelheid papier, voorzien van een Vrijheidsboom of Liberté als watermerk. Uit 1800 is het Koopmansmerk Zaans dubbelkruis bekend; van 1808 tot 1810 het Wapen van Koninkrijk Holland; voorzien van de initialen van Lodewijk Napoleon slechts van 1808 tot 1810.

De Zilveren Eerprijs der Holl. Huish. Mij. in 1809 toegekend aan J. Kool & Comp. [Zaans Museum, Collectie "Jacob Honig Jsz. Jr." nr. ZOV-02129]

Hiervan zijn voorbeelden bewaard in de papiercollectie van de Stichting Archief Honig(h). Uit 1810 is voorts het watermerk bekend van de Klimmende gekroonde Leeuw met kromzwaard en rodebundel. In 1815 worden als watermerken de Hollandse Leeuw, de Posthoorn in gekroond schild en Lofwerk met kruis en Pro Patria vermeld.

Naast zijn inspanningen als papierfabriekier was Kool actief als directeur van de afdeling Zaadijk van de Oeconomische tak der Maatschappij der Wetenschappen en lid van de Municipale Raad van Zaadijk.

K1. Vrijheidsboom [Lieberté]

Merkblok [ZM; ZOV-01527]

K2. Klimmende Leeuw [SFF]

K3. Posthoorn [Superfyn]

K5. Papiermolen [Velin]

K4. Posthoorn [Superfyn]

K7. Postruiter [Velin]

K6. Zuil [Pro Patria]

K8. Postruiter [Velin]

Bovenstaande riemkappen maken deel uit van de Papiercollectie van de Stichting Archief Honig(h) en bevinden zich in het Gemeentearchief Zaanstad. Het merkblok voor de riemkap met de vrijheidsboom [K1] bevindt zich in het Zaanse Museum. De koperplaat voor de gravure van de zuil [K6] wordt bewaard door de SAH, die van de postruiter [K7] in het Molenmuseum.

VELIJNPAPIER

De referentie 'Grootbritannienje's Kunstvermogen' in de aanhef van de lofzang uit 1809 houdt enerzijds verband met de door Napoleon verordonneerde handelsblokkade, maar evenzeer met de Britse uitvinding en productie van het velijnpapier.

De Amsterdamse uitgever Evert Maaskamp (1769-1834) bezorgt op 5 augustus 1802 bij de Raad van Binnenlandsche Zaaken der Bataafsche Republiek een ingelijste, zinnebeeldige gravure door Ludwig Portman naar Jacques Kuyper, getiteld 'Vrede', benevens een proefdruk, waarover hij met gepaste trots vermeldt:

'dat het papier waarop byde gedrukt (zijn), vaderlants is en het welk vervaardig is door J. Kool te Zaandijk die tans bezig is het Engels velin en druk papier in perfectie na te maken en hier in als dit ten proeve gelukkig reuseert.'

Afdrukken van deze stippelgravure, zowel in zwart-wit als in kleur zijn bewaard in de Atlas van Stolk.

Het is Kool die het op zijn naam heeft gezet de Britse uitvinding van het Velijnpapier in de Zaanstreek te hebben geïntroduceerd. Hierover valt te lezen bij Dr Jane de Jongh in haar jubileumboek over de firma Van Gelder Zoonen en bij H. Voorn in zijn standaardwerk over de Papiermolens in de provincie Noord-Holland.

Op 9 oktober 1807 laat Kool zijn collega's weten *'onderrichting te hebben bekomen omtrent de Papierfabriek betreffende, dat zij Heeren Comparanten gaarne willende toebrengen wat ter bevordering en verbetering van derselver Fabrieken zoude kunnen strekken, zij Heeren Comparanten waren te raden geworden deswegens met den anderen aan te gaan het navolgende Contract.'*

Daarbij zou Kool *'bij hem reeds gemaakte of nog te makene Bakken, Rollen, Persen of wat ook tot gemelde Fabriek benodigd zou wezen', alsmede 'het door hem bekostigde onder den Vurmenmaker Willem Bakker te Koog benodigde, tot het weven van koperdoek ter Fabriceering van Papier vereischt wordende.'*

Gravure "Vrede" door Ludwig Portman naar Jacques Kuyper, ", uitg. E. Maaskamp, 1802. Gedrukt op papier van J. Kool & Comp. [Atlas van Stolk inv.nr. 12057]

KARAKTERSCHETS UIT 1816

Uitgeverij Maaskamp publiceerde ook de geanonimiseerde auteur Willem Kist (1758-1841) zijn *"Karakterschetsen, Zeden en Gewoonten van Nederlandse Mannen en Vrouwen in 1816 bijeenverzameld op eene reize door het Koninkrijk der Nederlanden door den Engelschen Reiziger G. Johnson, en den Schrijver van den Ring van Gyges wedergevonden. Eerste deel. Noord Holland"*.

Lithografische afbeeldingen uit deze beschrijving reproduceerden wij vorig jaar als prentbriefkaart, bijgesloten in onze Nieuwsbrief Special.

EEREPRIJZEN

De karakterschets van de Zaanstreek besluit met een uitgebreid en lovend rapport over de firma J. Kool en Comp. In het 24ste hoofdstuk, getiteld "De Papiermolens" pleit het personage Heer Maasstroom bij zijn Engelse gast de Heer Johnson er voor een bezoek te brengen aan de 'alomme vermaarde Papier-Fabriek van de verdienstelijke Heeren J. Kool en Comp., welke niet verre van hier ligt.' 'Door ongemeene vlijt en vernuft is dezelve van zeer kleine beginselen zoo vermaard geworden, dat, toen de communicatie met Engeland gestremd was, zij zeer aanzienlijke commissien niet alleen van Zwitserland, maar ook van bijna alle Landen van Europa ontvingen.'

Maasstroom vervolgt zijn lofrede aldus: 'Het eerst, zoo als mij omstandig berigt is, ondernamen zij om plaatdrukken en velin-papier te vervaardigen. In het jaar 1795 ontvingen zij eene zilveren Medailje van den zoo genaamden Oeconomischen Tak voor het maken van papier voor koperen platen geschikt, als mede eene gouden Medailje voor het druk mediaan papier, dat voor het beste buitenlandsche niet behoefde te zwichten. In het jaar 1796 werden hun zes dukaten ter hand gesteld ter aanmoediging om velin – teeken papier te vervaardigen.

Hierop volgde in het jaar 1798 eene zilveren Medailje voor het bewerken van eene betere soort van druk papier voor koperen platen. In het jaar 1804 werden zij met eene groote Medailje begiftigd voor het nog voortreffelijker teeken-papier voor koperen platen.'

Uiteindelijk wordt ook de koninklijke onderscheiding gememoreerd:

'In het jaar 1809 werd hun bij de algemene tentoonstelling door den voormaligen Koning LODEWIJK de groote zilveren Medailje vereerd, en in latere jaren werden zij aangezocht om niet alleen voor de Pruissische obligatien, maar ook voor de Nederlandsche Bank (geleverd op 2 september 1814, red.) papier te bereiden; om nu niet te spreken van het papier, hetwelk zij voor het huis van HOPE en Comp. vervaardigd hebben, hetwelk voor de Russische Obligatien moest dienen, en te voren door Engelsche Fabrieken was geleverd.'

PANORAMA VAN WATERLOO

Gravure "Panorama van de Veldslag van Waterloo", uitg. Maaskamp, 1816.
Gedrukt op papier van J. Kool & Comp.
[Rijksprentenkabinet inv.nr. RP-P-1963-512]

Besloten wordt met een actueel wapenfeit, waar wordt vermeld, dat Kool het ook papier levert voor een gegraveerde prent naar het panorama van de Slag bij Waterloo, dat Maaskamp in 1816 op het Leidesplein 'uit echte bronnen' had laten samenstellen:

'Thans verneem ik ook met groot genoegen, dat die Heeren, tot een proefstuk van hunne bekwaamheid, een zeer fraai papier vervaardigen voor het gedenkstuk van Nederlands roem, den Slag van Waterloo, welke gravure door den beroemden Graveur W. van Senus naar de Schilderij van den Heer J. ODEVAERE bewerkt wordt.'

Exemplaren van deze gravure zijn opgenomen in het Rijksprentenkabinet, het Stadsarchief Amsterdam, de Atlas van Stolk en de Atlas Van Gijn.

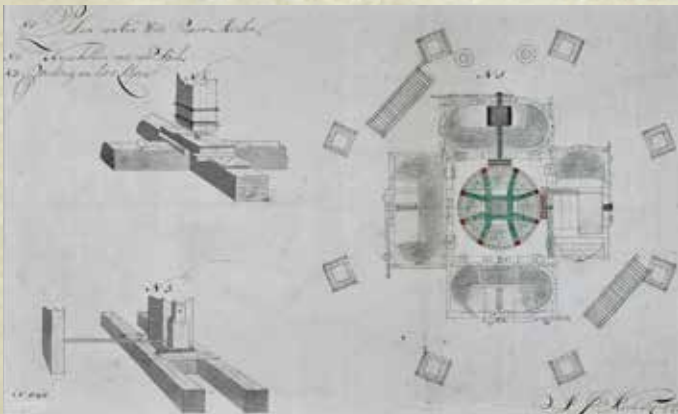
In 1818 werd door de Gebroeders Van Cleef een kloeke "Atlas der Overzeesche Bezittingen van Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden" uitgegeven, samengesteld door Js. Van den Bosch. Ook deze werd gedrukt op papier van J. Kool & Comp.

JAN JACOB SZ. KOOL (1776-1837)

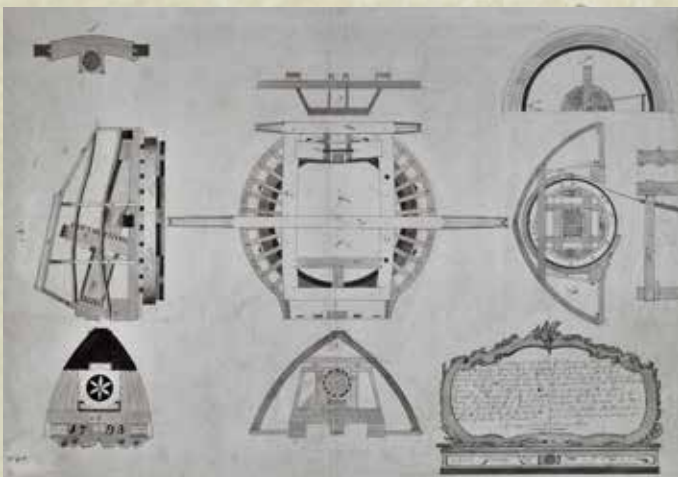
Na diens dood in 1816 werd Jan Aggesz. Kool opgevolgd door zijn neef, Jan Jacobsz. Kool (1776-1837), de zoon van zijn broer. Evenals zijn generatiegenoot en zwager Jacob Breet, vervaardigde Kool junior, als papierfabrikant in opleiding, constructietekeningen voor een witpapiermolen. De doopsgezinde witpapierfabrikant Jan Jacobsz. Kool werd geboren 2 januari 1776 te Wormerveer als zoon van Jacob Aggesz. Kool en Engeltje de Jong. In 1795 huwde hij Neeltje de Jager (1773-1843) met wie hij drie dochters kreeg: Aagje (1801-?), Engeltje (1803-1873) en Trijntje (1805-1882). Het gezin woonde aan de Lagedijk 52 te Zaandijk.

Pastelportret van Engeltje Kool, vervaardigd in november 1817 door Wijnand Esser. [ZHM-01272]

Bouwtekening voor een witte papiermolen, J.J.Kool, 6 December 1793 [Zaanlandia Illustrata nr. 848; GAZ 52.00042]

Bouwtekening van een molenkap van een papiermolen, J.J.Kool, 1793 [Zaanlandia Illustrata nr. 848; GAZ 52.00047]

Engeltje Kool zou in 1825 te Zaandijk huwen met Dirk Jacobsz. Vis (1804-1884), koopman en oliefabrikant aldaar, alsmede burgemeester en lid van de Provinciale Staten. Zij zou maar liefst zestien kinderen baren. Zusje Trijntje zou in 1827 trouwen met Pieter Jacobsz. Vis (1806 - 1838), eveneens koopman en oliefabrikant en drie kinderen te wereld brengen.

Jan Jbz. Kool was van 1817 tot 1833 directeur van de Oeconomische Tak te Zaandijk. Bovendien was hij actief in de doopsgezinde gemeente en als weesvader en armenvoogd.

In 1817 behoort Kool tevens tot de oprichters en eerste bestuursleden van de vrijmetselaarsloge Anna Paulowna te Zaandam. Uiteindelijk wordt hem zelfs de titel Achtbare Meester der Loge verleend. Andere leden van het eerste uur waren de collega-papierfabrikanten Jacob Cornelisz. Honig (13), Jacob Breet (39) en Klaas Breet (40), alsmede oud-maire Gerrit van Orden (19) en burgemeester Evert Smit (43).

In 1820 behoort J.Kool & Comp. samen met boekhandelaar Brandenburg tot de enige Zaanse intekenaren voor een exemplaar van de "Dichterlijke werken van Joost van den Vondel. Eerste Deel", uitgegeven te Amsterdam door M. Westerman. Z.M. de Koning der Nederlanden is afnemer van zes exemplaren.

Pastelportet van Neeltje Jans de Jager, vervaardigd in november 1817 door Wijnand Esser. [ZHM-07048]

*Pastelportet van Jan Jbz. Kool, vervaardigd in november 1817 door Wijnand Esser. [ZHM-01281]
De originele portretten bevinden zich in het Honig Breethuis te Zaandijk.*

Op 18 augustus 1825 kon Kool te Haarlem een zilveren medaille in ontvangst nemen voor zijn papierproductie. Deze is bewaard in het Zaans Museum binnen de Collectie "Jacob Honig Js. Jr." [Cat.nr. 1914-444; ZOV-02130]. Uit 1826 is een watermerk gedocumenteerd van een posthoorn op een schild, bekroond door een papyrusbloem.

In 1827 staat Kool te boek als Dirigerend lid van de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij. Jacob Breet is dan aangesteld als thesaurier en overige Zaandijker leden zijn o.m. de papierfabrikteurs Klaas Breet, Jan van Vleuten, Pieter Smidt van Gelder en Jacob Jansz. Honig, almede de burgemeesters Dirk Dekker (Zaandam), Everh. Smit (Koog aan de Zaan) en Willem Smit (Assendelft).

Dat Kool naast zijn werk en nevenfuncties toch nog tijd overhield voor verpozing, blijkt uit een set van klosballen, die in het Zaans Museum te vinden zijn [Collectie "Jacob Honig Js. Jr., Cat. nr. 1914-220; ZOV-01540].

Nadat Jan Jbz. Kool op 7 maart 1837 te Zaandijk zonder opvolging sterft, wordt De Bonsem op 30 april 1838 verkocht, waarna deze tot pelmolen zal worden verbouwd.

In 1835 heeft ook de Zaandijker papierfabrikteur Jan van Vleuten het leven gelaten, waarmee het bedrijf Jan, Claes en Aris van der Ley tot een eind komt. In 1837 werd bovendien J. HONIG & ZOONEN opgesplitst. Van de drie voornaamste Zaandijker witpapierbedrijven van het eerste uur resteert dan alleen nog C & J HONIG BREET.

Literatuur

- * Dr Jane de Iongh: Van Gelder Zonen (1784-1934) (Haarlem in 1934).
- * W. Visser: Van schepraam tot papiermachine. Overzicht der witte kunst in Nederland (1954).
- * H. Voorn: De papiermolens in de provincie Noord-Holland (Haarlem, De Papierwereld, 1960).
- * Ellen van der Grijn en Adriaan Cardinaal: De Zaanse papierindustrie Traditie en modernisering (In: Zaans Erfgoed)
- * Eveline Koolhaas- Grosfeld: De Ontdekking van de Nederlander in boeken en prenten rond 1800 (Zutphen 2010)

PAPIER VAN J. KOOL & COMP. IN ARCHIEVEN

Het **Gemeentearchief Zaanstad** bewaart de papiercollectie van de Stichting Archief Honig(h), Hierin zijn de riemkappen vertegenwoordigd, die zijn afgebeeld op pag. 3. De digitale ontsluiting van deze collectie is in voorbereiding.

Voorts: Papiermonsters met watermerken, Bekroond wapenschild met posthoorn, Pro Patria (Holl. Tuin), Zaans dubbelkruis, Gekroonde klimmende leeuw met sabel op sokkel, Posthoorn bekroond door een papyrusbloem, Wapen van Kon. Holland LN. : 21 constructietekeningen van molens (1777-1792) met Franse lelie, 2 plattegronden (1791) en 3 manuscriptkaarten (1804) en schetsboekje met landschapsstudies door Breuhuis de Groot.

Het **Noord-Hollands Archief** te Haarlem bewaart in de collectie Riempkappen exemplaren van de firma J. Kool & Comp. uit ca. 1830, voorzien van een Zaans dubbelkruis in hart en uit ca. 1839 [nr. 152.21], voorzien van het hoofdmerk 'Pro Patria' [nr. 152.22] en daarmee complementair aan de riempkappencollectie in het GAZ. Daarnaast telt de Topografische Atlas van het Noord-Hollands Archief 6 tekeningen door J. Bulthuis, E. van Driest, Pieter van Loo, Cornelis Pronk en Hendrik Tavenier en 3 prenten door Abraham Rademaker en J. Verstegen op papier van J. Kool & Comp.

Het **Architektuurmuseum der Technischen Universität** te München bewaart o.m. vier bouwtekeningen uit 1828 en 1842/1843 door Friedrich von Gärtner, op papier voorzien van watermerken van J. Kool & Comp. Het betreft ontwerpen voor de Staatsbibliotheek en de Glyptothek aan de Königsplatz te München.

Het **Kupferstichkabinett** in Berlijn beschikt over negen bouwtekeningen voor het Altes Museum door Karl Friedrich Schinkel en medewerkers, benevens een tekening van ruiters van de Pommerse landweer op papier met watermerken van J. Kool & Comp. Hierop is als watermerk een klimmende leeuw te zien. [Deutsche Digitale Bibliothek].

De **Library of Congress** in Washington D.C. bezit 50 manuscript-kaartbladen van Spaanstalige landen in Zuid-Amerika, vervaardigd op papier met watermerken van J. Kool. Tot de meest voorkomende watermerken in deze collectie behoren de Franse lelie [*'Strasburg fleur-de-lis'*] en een Haan met druiven [*'rooster over cluster of grapes'*].

Zilveren Medaille, in 1825 uitgereikt aan J. Kool & Comp. [Collectie "Jacob Honig Jsz. Jr.", Cat. nr. 1914-444; ZOV-02130. Zaans Museum]

COLOFON

SAMENSTELLING:

PIER VAN LEEUWEN (AMSTERDAM), BESTUURSLID

VERENIGING "JACOB HONIG JSZ. JR.",

HONIG BREETHUIS, ZAANDIJK

BEELDMATERIAAL:

GEMEENTEARCHIEF ZAAANSTAD:

ZAAANLANDIA ILLUSTRATA EN STICHTING ARCHIEF

HONIG(H),

ZAAANS MUSEUM (ZAAANDAM),

ATLAS VAN STOLK (ROTTERDAM),

RIJKSPRENTENKABINET (AMSTERDAM).

LAY-OUT:

LAURA VERBURG (ROTTERDAM)

DRUK: DRUKKERIJ DE TOP (KOOG AAN DE ZAAAN)